

УДК 34.01

Олеся Нетреб'як,*студентка магістратури кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Стаття присвячена визначенню особливостей правової герменевтики як неklasичного методу в праві, а також окресленню її значення в сучасному осягненні правових явищ.

Ключові слова: герменевтика, правова герменевтика, тлумачення права.

Постановка проблеми. Правова герменевтика, тобто мистецтво інтерпретації юридичних текстів, набуває в суспільстві універсального, прагматичного значення. Процес дослідження генезису, еволюції правової герменевтики як науки та її теоретичних складників актуалізує широке коло філософських, гносеологічних і методологічних проблем. Потужний внесок у розроблення даної теоретичної проблематики було здійснено в рамках сучасної філософії права.

Аналіз досліджень та публікацій. Основні філософські праці із зазначеного вчення досліджували Е. Бетті, В. Дільтей, Г. Гадамер, М. Гайдеггер, М. Каян, П. Рікер, Ф. Шлейермахер та інші.

Історичний аналіз розвитку герменевтичних ідей із позиції відповідних підходів досліджували О. А. Потебня (філологічний), Л. А. Маркова (теологічний), П. Рікер (психоаналітичний), Г. Альберт (історичний), В. М. Мейзерський (середньовічна інтерпретація), Т. М. Дудаш (правовий).

В Україні нині відсутня системна увага до цієї науки. Проте вагомий внесок зробили І. Василенко, Т. Дудаш, П. Іванишин, А. Мережко, О. Юркевич. Проте раніше проблемам сутності та значення не тільки терміна, але й змісту присвячувалася невелика кількість доробків. Саме тому дана тема є актуальною.

|| **Мета** статті полягає в дослідженні поняття та практичного змісту правової герменевтики.

Виклад основного матеріалу. Явище правової герменевтики бере свій початок із формування філософської герменевтики. Остання постає як один із сучасних напрямів філософії та являє собою філософське вчення про розуміння. Одночасно герменевтика сприймається як метод осягнення явищ дійсності, зокрема текстів. Її мета – інтерпретація та розуміння текстів.

Варто зазначити, що герменевтика зазнала суттєвих змін у процесі свого розвитку, вектор яких коротко можна сформулювати як рух від вчення про метод (Ф. Шлейермахер, В. Дільтей та ін.) до вчення про буття (М. Хайдеггер, Х.-Г. Гадамер, П. Ріквор та ін.) [1, с. 68].

Поява герменевтики як науки про правила тлумачення зумовлена необхідністю тлумачен-

ня (екзегетики) біблійних текстів, творів поетів, філософів, письменників, учених. При цьому процес інтерпретації здійснювався на стику життєвого досвіду і мови. Особливий імпульс герменевтика отримала у зв'язку з діяльністю Аврелія Августина в контексті його тлумачення Святого Письма. Цікаво, що на герменевтику часів Середньовіччя звернули увагу юристи як на особливий напрям догматичної юриспруденції, основи якої були закладені ще глосаторами, які інтерпретували норми римського права з метою встановлення їх первинного змісту і притосування до економічного життя середньовічної Європи [2, с. 110].

В епоху Відродження герменевтика стала сприйматися як мистецтво перекладу античних текстів на живу національну мову, все більше набуваючи світського характеру. Починають розрізнятися «сакральна герменевтика» і «профанна герменевтика». Із «сакральної герменевтики» згодом утворилася «теологічна герменевтика», а з «профанної» – «філологічна». Герменевтика залишається частиною більш широкої дисципліни – риторики, метою останньої є не мистецтво переконання, а мистецтво читання і розуміння. У період Реформації і Просвітництва герменевтика стала ключем до переосмислення теології, розумілася як одна з гілок людського знання. Вона була жорстко пов'язаною із соціальною практикою, що вимагала нових принципів тлумачення біблійних текстів відповідно до нових соціальних потреб [3, с. 9].

Класичний етап розвитку філософської герменевтики пов'язують із Ф. Шлейермахером. На думку цього філософа, герменевтика – мистецтво «вживання» в текст і розуміння його значення «краще, ніж його автор», безвідносно до того, про які тексти йде мова – «сакральні», «класичні» або просто «авторитетні». Герменевтика, за визначенням Ф. Шлейермахера, – це вчення про «взаємозв'язок правил розуміння». Мета цього навчання полягає в проясненні умов можливості розуміння письмових документів. Будь-який письмовий документ є мовним виразом, що має подвійну природу: з одного боку, він є частиною загальної системи мови, з іншого – продуктом творчості деякого індивіда. Тому перед герменевтикою стоїть подвійне завдання – дослідження виразу як елемента

певної мовної системи і разом із тим виявлення унікальної суб'єктивності, що стоїть за ним [4, с. 20].

У юридичній сфері герменевтика дістала розвиток завдяки роботам Х.– Г. Гадамера, що вказав на спільність історичного, теологічного, філологічного і юридичного аспектів у герменевтиці. З його точки зору, для юридичної герменевтики конститууючою є напруга, існуюча між відомостями тексту (закону), з одного боку, і тим текстом, який є результатом його застосування в конкретній ситуації тлумачення (судовий вирок) – з іншого. Іншими словами, для правильного розуміння тексту необхідно в кожен даний момент у кожній конкретній ситуації розуміти його по-новому й по-іншому. Тобто розуміння тут вже є застосуванням: проникнення у значення того або іншого нормативного тексту і його застосування до конкретного випадку є не двома окремими актами, а у єдиному процесі [4, с. 20].

Представником герменевтичного підходу варто назвати французького філософа П. Ріккюра, який намагався подолати суб'єктивність тлумачення шляхом надання цьому процесу об'єктивності. Саме на підставі цього він сформулював свою знаму тезу про те, що розуміння неможливе без наявності об'єктивуючого роз'яснення і навпаки. Основу розуміння, на його думку, становлять інтуїція й пояснення. Пояснення – це виявлення зв'язків між знаками в їх сукупності. Письмова фіксація тексту робить його незалежним від осіб, які його тлумачать чи сприймають. Отже, текст перебуває на межі розуміння й пояснення. Останнє виступає передумовою правильного розуміння, тому що воно пов'язане зі структурою дискурсу, яка дозволяє транслювати тексти [5, с. 15].

Ідеї філософської герменевтики та юридичного тлумачення є «спорідненими» у тому сенсі, що спільною для них є певна конструкція змісту, вираженого у знаковій системі (тексті), який можна охарактеризувати як багатозначний [6, с. 69].

Як видається, застосування філософської герменевтики в праві стало можливим завдяки тому, що юридичний текст виступає «центральним» елементом права (зокрема, позитивного). Йдеться, перш за все, про необхідність тлумачення нормативно-правових актів («волі» законодавця). Саме у цьому зв'язку герменевтика постає як метод у праві.

У літературі вказується на такі значення поняття «юридична герменевтика»:

- мистецтво тлумачення юридичних текстів (законів);
- теорія розуміння й осягнення сенсу джерел права, які піддаються тлумаченню;
- мистецтво розуміння чужої індивідуальності (суб'єктивне ставлення до об'єкта, який підлягає розумінню);
- вчення про принципи гуманітарних наук [7, с. 39].

Герменевтика постає як методологічний інструментарій, за допомогою якого ми можемо не лише інтерпретувати та розуміти текст, але й пізнати автора тексту – законодавця, суспільство,

його історію. Герменевтичний спосіб розуміння заснований на проникненні не лише в зовні виражений (об'єктивний), але й в суб'єктивний світ, коли тлумачення здійснюється з урахуванням позицій інтерпретатора та індивідуальних особливостей мови автора [6, с. 69].

На думку О. М. Гермашева, юридична герменевтика являє собою самостійну науку, предметом якої є знання про способи з'ясування та роз'яснення змісту правової норми (тлумачення), а також знання про способи викладу правової норми, волі в юридичному тексті (юридична техніка) [8, с. 84].

Специфічність юридичної герменевтики полягає в тому, що вона виступає як складне наукове явище, засноване на підходах і методах, запропонованих філософами як минулого, так і сьогодення, і знаходить своє вираження головним чином у способах тлумачення тексту юридичного змісту. Мета юридичної герменевтики не тільки в тому, щоб усвідомити сенс норми, але й у тому, щоб перевести цей сенс на мову більш конкретних висловлювань, наближених до практичних ситуацій настільки, щоб не виникало сумнівів у їх належності нормі, яка тлумачиться, і тим самим полегшувати її застосування [7, с. 40].

З точки зору Т. В. Дружиніної-Сендецької, юридична герменевтика спрямована на усвідомлення особою при тлумаченні правової дійсності в цілому, а не тільки на розуміння сутності позитивних правових приписів. Зрозумівши правову норму, індивід засвоює її; для дотримання цієї норми необхідна вольова спрямованість, із цієї точки зору правове мислення виражається у герменевтичному колі тлумачення і правозастосування. У західноєвропейських університетах таке попереднє розуміння закону називають «передправо». Воно передує суто юридичному пізнанню, становить той онтологічний базис (засіб, буття), поверх якого надбудовується вторинне розуміння. З одного боку, суддя повинен добре усвідомити передумову розуміння закону (природу особистості і пов'язаний із нею економічний, політичний, етичний тощо бік справи), а з іншого – винести те чи інше рішення (вторинне розуміння права), зважаючи на передумови розуміння закону [3, с. 9].

Для юридичної герменевтики характерним є принцип «достатності розуміння», згідно з яким абсолютно правильне розуміння не тільки недосяжне, але і навряд чи необхідне. Замість цього інтерпретатор юридичного тексту цілком задоволений таким рівнем розуміння цього тексту, який є достатнім для вирішення конкретного спору або проблеми і який не є явно несправедливим [9, с. 161].

Юридична герменевтика як розділ науки про розуміння покликана об'єднати в собі:

- 1) знання про способи викладу волі в юридичному тексті (юридична техніка, юридична лінгвістика, легістика як наука про виклад і оформлення нормативних актів);
- 2) знання про прийоми (способи) з'ясування та роз'яснення волі, викладеної в юридичних документах (тлумачення);

3) правову експертизу юридичних текстів як спеціальну сферу знань про виправлення вад юридичних текстів [7, с. 40].

Варто погодитись з О. І. Овчинниковим у тому, що юридична герменевтика заслуговує бути самостійною парадигмою правового мислення в силу таких аспектів:

– по-перше, в стрижні цієї парадигми розташований глибокий протест проти сциєнтизму і технократичних тенденцій сучасного політичного та правового мислення;

– по-друге, юридична герменевтика виходить із соціокультурних чинників у генезі права, що особливо актуально сьогодні, коли загроза культурному плюралізму стала очевидною у зв'язку з процесами глобалізації;

– по-третє, ця парадигма дозволяє несуперечливо «примирити» юридичний позитивізм і різні за своїми підставами природно-правові вчення;

– по-четверте, це праворозуміння має значно більше «прав» на те, щоб бути таким, через те, що лише в рамках герменевтичної парадигми адекватно може бути розглянуто питання про те, що являє собою процес розуміння права «взагалі»;

– по-п'яте, юридична герменевтика – це саме той підхід до права, який відповідає ідеологічним потребам теперішнього часу: зупинити «корозію» суспільної структури, яка роз'їдає радикальним індивідуалізмом (егоїзмом) і духовно-моральним нігілізмом «суспільства споживання», що не дозволяють подолати численні проблеми планетарного характеру [10, с. 168].

На думку Я. Л. Москаленко, застосовуючи герменевтичний метод, ми можемо надати відповідну інтерпретацію права: а) право є масштабом свободи особистості в суспільстві, визначає межі цієї свободи та встановлює відповідальність за порушення доступних меж; б) право – це форма свободи в реальних суспільних відносинах; в) право виражає ідеї справедливості, є критерієм правильного розподілу матеріальних і інших благ між різними прошарками населення – пенсіонерами, які не працюють, неповнолітніми, інвалідами, багатодітними сім'ями тощо; г) право передбачає можливість вирішення спорів та конфліктів на основі справедливості та законності в судовому порядку; д) право є важливим фактором прогресу, джерелом відновлення суспільства відповідно до перебігу історичного розвитку [11, с. 48].

Використання юридичної герменевтики як методології дозволяє адекватно тлумачити зміст правових норм, забезпечує їх ефективну реалізацію. Проблема тлумачення норм права, що здійснюється різними суб'єктами інтерпретаційної діяльності, багатогранна, стосується різних аспектів життєдіяльності держави і суспільства, має теоретичну і практичну значимість.

Мета тлумачення – правильне і точне розуміння та застосування закону, виявлення його сутності, яку законодавець вклав у словесне формулювання. Воно покликано протидіяти будь-яким способам відійти від змісту правових

норм, протиставити «букву» і «дух» закону, а також виявити зміст того, що сформулював законодавець. Основною ідеєю, що має втілювати вчення про тлумачення, є ідея охорони і всебічного зміцнення законності. Тлумачення не вносить і не повинно вносити зміни і доповнення в чинні норми. Воно покликане лише пояснювати те, що сформульовано в законі [12, с. 76].

О. В. Семенов називає три завдання – інтерпретацію узагальнених правових понять; урахування загальноновизнаних принципів гуманізму, повагу до прав людини, справедливості; компенсацію технічних недоліків та заповнення прогалин у праві. Проте, на думку М. М. Садовського, перелік завдань тлумачення права можна значно розширити та віднести до них, зокрема:

– встановлення змісту та форми вираження правових приписів;

– визначення їх мети та соціальної спрямованості;

– встановлення місця в правовому акті, галузі, системі права, меж дії правових приписів;

– встановлення суспільно-політичних обставин їх прийняття, умов, у яких відбувається тлумачення;

– виявлення та усунення прогалин, колізій, помилок та інших недоліків у правових приписах та юридичній практиці;

– оцінка правових приписів; їх роз'яснення іншим адресатам;

– уточнення, конкретизація та деталізація правових приписів тощо [13, с. 28].

Н. Сатохіна вказує, що герменевтичні смисли у правовій реальності проявляються на трьох рівнях, які відповідають трьом аспектам фундаментального людського досвіду, що отримав назву розуміння.

По-перше, в аспекті техне у герменевтичному розумінні відтворюється правова реальність. Цей перманентно відтворюваний світ права ґрунтується на ідеї належного, яка й вимагає дискурсу, на протигагу світу природи, який тотожний самому собі і в якому людина не залучена до постійного обміну думками. Позбавлення ж людини можливості вільної комунікації редукує її досвід до задоволення біологічних потреб.

По-друге, як власне фронетичний досвід герменевтика опосередковує не тільки відтворення прав людини, але й їх реалізацію «на практиці». У цьому сенсі саме реальна багатоманітність ситуацій і точок зору на них призводить до конфлікту між універсалістською претензією і контекстуалістськими обмеженнями прав людини, між повагою до закону та повагою до осіб, коли інаковість осіб або груп протиставляє себе унітарному поняттю людства.

По-третє, в аспекті епістеме герменевтика покликана заповнювати лакуни розуміння, постаючи як одна з некогнітивістських версій некласичної епістемології, в якій осмислення прав людини виявляється можливим як досвід не епістемологічний (аналогічний пізнанню у природничих науках), а фронетичний (спрямований на контекстуальне дискурсивне обговорення цінностей), тобто досвід у власному сенсі слова, який є чимось більшим, ніж пізнан-

ня. Він завжди охоплює повернення до чогось, у чому раніше ми помилялись, момент самопізнання, усвідомлення меж людського буття. Такий досвід діє як критика будь-якого суто когнітивного мислення, будучи досвідом людської скінченності, досвідом власної історичності [14, с. 173-174].

Отже, отримавши своє підґрунтя як неklasичний напрям у юридичній науці, що сформувався на базі філософії, правова (юридична) герменевтика отримала на сьогодні «автономне» значення в юриспруденції. Правова герменевтика постає не тільки як мистецтво тлумачення та інтерпретації, але й, із погляду традиції римських юристів, як метод і на базі філософії, як неklasичний напрям зі специфікою, традицією, ознаками. Саме другий аспект становить актуальність у сьогоденні. Останнє можливо пов'язати з тим, що герменевтика дозволяє якісно тлумачити зміст правових текстів (зокрема, нормативних актів), завдяки чому можливим стає належним чином розуміти волю законодавця, а також у подальшому розв'язувати юридичні казуси. З'ясовано, що у практичному змісті правова герменевтика втілюється в тлумаченні права.

Список використаних джерел:

1. Варьгин Д.В. Проблема понимания в современной герменевтике / Д.В. Варьгин // Российский гуманитарный журнал. – 2012. – Т. 1. – № 1. – С. 67–72.
2. Шелестов К.О. Праворозуміння та герменевтика / К.О. Шелестов // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 50. – С. 108–114.
3. Дружиніна-Сендецька Т.В. Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.В. Дружиніна-Сендецька. – Х., 2015. – 16 с.
4. Брижко В.М. Філософія права: герменевтика в сфері інформаційного права / В.М. Брижко // Правова інформатика. – 2014. – № 1. – С. 18–22.
5. Гетьман І.В. Герменевтичний підхід до праворозуміння: витоки, зміст, практичне значення / І.В. Гетьман // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 97. – С. 12–19.
6. Карвацька С.Б. Формування герменевтичної інтерпретації: історико-правові та лінгвістичні питання / С.Б. Карвацька // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 50. – С. 66–72.
7. Ловпаче З.Х. Юридическая герменевтика как раздел науки о понимании / З.Х. Ловпаче // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – Вып. 3. – С. 36м42.
8. Гермашев А.Н. Юридическая герменевтика как наука о способах изложения воли в юридическом тексте и способах ее толкования / А.Н. Гермашев // Законы России. – 2010. – № 1. – С. 82–86.
9. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права / А.А. Мережко // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 159–162.
10. Овчинников А.И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А.И. Овчинников // Правоведение. – 2004. – № 4. – С. 160–169.
11. Москаленко Я.Л. Герменевтика та праворозуміння (до питання про підходи до вивчення проблеми) / Я.Л. Москаленко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 45–51.
12. Юхимюк О.М. Правова природа офіційного тлумачення норм права / О.М. Юхимюк // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 17-19 червня 2011 р.; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, юрид. ф-т. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011. – С. 74–77.
13. Садовський М.М. Поняття та класифікація функцій доктринального тлумачення права / М.М. Садовський // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – Ч. 2. – С. 26–30.
14. Сатохіна Н. Правова герменевтика між універсалізмом і контекстуалізмом / Н. Сатохіна // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 169–179.

Стаття посвячена определению особенностей правовой герменевтики как метода в праве, а также ее значения в современном постижении правовых явлений.

Ключевые слова: герменевтика, правовая герменевтика, толкование права.

The article is devoted to defining features of legal hermeneutics as the method in law and outlining its value in modern apprehension of legal phenomena.

Key words: hermeneutics, legal hermeneutics, interpretation of law.

